

Kultur og Koloni

30,000 Indianere er i Løbet af 12 År blevet udryddede i [Peru](#).¹ Hvorfor er de blevet udryddede? Er de uciviliserede Indianere umulige at have med at gøre for civiliserede Mennesker? Er de oprørske, grusomme, barbariske? Tværtimod. I Beretningen står der, at de er så forkuede, at de frivillig kaster sig på Maven, når de ved, de skal have Pisk. Men hvorfor udryddes de da? Fordi Europæerne har Tropekuller. De kan ikke tåle Klimaet. Og den Rigdom, de får, består i, at de bliver ikke som Vilde, ikke som Barbarer, ikke som Dyr, men som det civiliserede Samfunds laveste og farligste Forbrydere: Lystmorderne. De indfødte Mænd skyder de til Måls efter, når de er oppe på et Hus og lægge Tag. En Flok gamle Koner kyser de ud i en Båd og morer sig med at se, hvem der kan ramme de fleste, og hvem, der kan få de Gamle til at vræle højest. Er det muligt, at de, der bedriver den Slags Ting, hører til i et civiliseret Samfund? Vilde ikke ethvert civiliseret Menneske, når han mærkede, at Tropekulleren var i Anmarch,² hurtigst muligt pakke sin Kuffert og redde sig over i et andet Klima, hvor han ikke blev forvandlet til Lystmorder. Man skulde tro det. Men når han alligevel ikke gør det, ligger det i, at Årsagen til Sygdommen i Peru som i Kolonierne ikke alene er Klimaet men hele Kolonisationssystemet.

-
- 1 Roger Casements britiske blåbog om Putumayo fra 1912 har jeg ikke kunnet finde på engelsk. Danbib har kun registreret en spansk udgave. Ellen Hørup refererer formodentlig til: [The Putumayo: the devil's paradise](#); travels in the Peruvian Amazon region and an account of the atrocities committed upon the Indians therein / : Walter Ernest Hardenburg ; Charles Reginald Enock. - London : T. Fisher Unwin, 1912. s. 47. Citat: "In Sir Roger Casement's Report it is shown that for the twelve years 1900 to 1911 the Putumayo output of 4,000 tons of rubber cost 30,000 lives."
 - 2 Tropekuller er, ifølge Meyers samtidige Fremmedordbog, en Slags Sindssyge, der tit angriber Europæere under længere Ophold i Tropene, ytrer sig især som umoralsk eller grusom Optræden.

For at få et Indblik i dette System behøver man blot at se lidt på Beretningerne fra de europæiske Stater, Frankrig, Belgien og Tyskland, der alle har Kolonier i Afrika. Systemet er det samme overalt. Målet er Udbytning af Kolonien, Midlet en umenneskelig Råhed mod de Indfødte.

Frankrig har kun haft en eneste Dygtighed på Kolonisationens Område. Det var Savorgnan de Brazza³, der i 1875 kom til Congo. Han behandlede Negrene som Mennesker og opnåede både, at Kolonien gav et godt Udbytte og at Frankrigs Landområde blev betydelig udvidet, mens han var Guvernør i fransk Congo. I 1909 foretog han, udsendt af den franske Regering, sin sidste Ekspedition. Den gik ud på at undersøgte Forholdene i Ouadai⁴, som Frankrig tænkte på at erobre. Hans Kone, der havde levet med ham de mange År i Congo, fulgte ham til Ouadai. Da Ekspeditionen var tilendebragt, og de Brazza havde indsendt sin Rapport til det franske Koloniministerium, døde han. I Rapporten frarådede han på det indstændigste at udvide Frankrigs Herredømme til Ouadai.⁵ Hans Grunde var ikke til at komme udenom, hans Ræsonnementer så indlysende — at Rapporten forsvandt i Ministeriet.⁶

Men i Februar 1910 kom Fru de Brazza⁷ til Algiers, harmfuld over, at Ministeriet lod hånt om det store Arbejde hendes Mand havde gjort og fast besluttet på ved sine Foredrag at offentliggøre Resultatet af Ekspeditionen til Ouadai. Og den, der var så heldig at høre hendes Foredrag, fik en Førstehåndsberetning om fransk Kolonisation, som næppe mange havde fået Adgang til, selv om Rapporten ikke var forsvundet. Det forlød i Algiers før Foredragene, at der var gjort adskillige Forsøg på også at få den Rapport stanset. Og det forbavsede én ikke, når man hørte den. Den var til liden Ære både for militære og civile i fransk Congo.

Fru de Brazza havde set Kaptajnerne og Løjtnanterne på nært Hold, når de som Førere for en Ekspedition kom til Congo. Hun havde set, hvor deres Ærgerrighed kvalte al sund Fornuft i dem, så de alene for at vinde Epauletter og Laurbær satte deres eget og Soldaternes Liv på Spil på håbløse Togter, hvor en frygtelig Massakre af Franskmændene blev det eneste Resultat. Hun havde set den ene komme efter den anden og, uden at drage Lære af den forriges Ulykke, begå nøjagtig samme Tåbelighed

3 Pierre Savorgnan de Brazza (1852-1905) var en italienskfødt fransk opdagelsesrejsende. Med opbakning fra Société de Géographie de Paris åbnede han for Frankrigs adgang langs den højre bredde af Congofloden, der til sidst førte til franske kolonier i Centralafrika.

Heroic Imperialists in Africa: The Promotion of British and French Colonial Heroes, 1870–1939. / : Berny Sèbe. Manchester University Press, 2015.

Brazza, a Life for Africa. / : Maria Petringa. AuthorHouse, 2006.

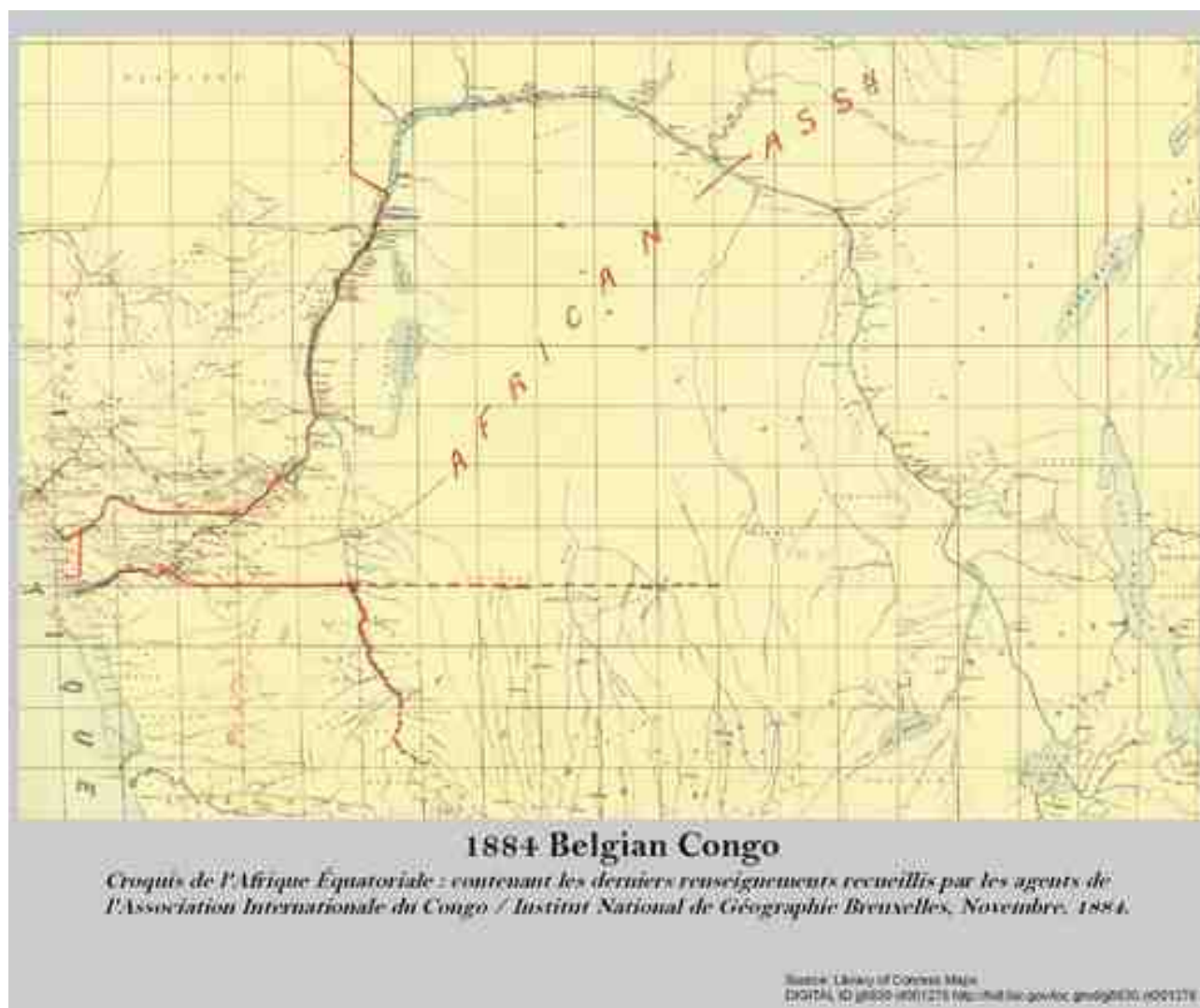
4 I det nuværende Tchad.

5 Det gjorde de i 1913.

6 Le Rapport Brazza . Mission d'enquête du Congo : rapport et documents (1905-1907)., Mission Pierre Savorgnan de Brazza / Commission Lanessan. Préface de Catherine Coquery-Vidrovitch, postface de Patrick Farbiaz, 2014, éd. Le passager clandestine.

7 Thérèse de Brazza.

med nøjagtig samme Resultat. Soldaterne, der intet havde at vinde, men alt at tabe, var der ingen af dem, der skænkede en Tanke.

På Udbygningen af Landet arbejdede civile og militære Hånd i Hånd efter det System, der var gængs overalt. Fremgangsmåden, der i Reglen viste sig probat, var følgende: Opkøberen forlanger af de indfødte et vist Kvantum Gummi inden den og den Dato. Får han det ikke, henvender han sig til Militæret, og Soldaterne foretager så Natten efter en Manøvre, der resulterer i de såkaldte Gidsellejre. Negerlandsbyen omringes, og Mændene får Lov at løbe, med mindre de gør Forsøg på at forsvare deres Familie. I så Fald skydes de ned. Kvinder og Børn drives sammen og stuves ind i en Hytte. Den næste Morgen kommer Mændene for at forhandle. Prisen, de må betale for at få deres Koner og Børn tilbage, er Gummi. „Når I har samlet så og så megen Gummi, kan I komme igen og hente Jeres Familie," siger Opkøberen. I de Uger, Mændene er borte, uddeles der en Majsokolbe til hver af Fangerne. Når de kommer hjem, er alle Børnene og hver tiende Kvinde død. Ligene er kastede i Floden.

Sådan er Tilstanden. Og Grunden til, at Savorgnan de Brazza frarådede Erhvervelsen af Ouadai var følgende: Dels var det franske Territorium allerede nu så stort, at al virkelig Kontrol var udelukket. Det var umuligt at sætte en Stopper for Grusomhederne og forhindre Gidsellejrene. Dels tog Rejsen fra Kysten op til Ouadais Grænse, hvor Flodvejene kunde benyttes, alene 32 Dage. Derfra og til Sultanens

Residens i Abekr var der Strækninger, hvor det Uger igennem var nødvendigt at bruge Negre til Lastdyr. Dette anførte de Brazza som en af Hovedgrundene. Hans mangeårige Erfaring havde lært ham, at den Europæer, som først en Gang havde benyttet Mennesker som Dyr, i Reglen var hjemfalden til den Syge, der passende kunde kaldes moralsk Tropekuller. Lastdyret var for ham holdt op med at være Menneske. Og ikke en Gang et værdifuldt Lastdyr var det, som han selv havde Interesse af at behandle godt. Dertil var det altfor let at erstatte. Vægrede Negeren sig ved at blive udtaget til Lastdyr, blev han tvunget ved Gidsel- Løjren. Og var han først blevet Dyr, blev han pisket til at gå og skudt ned, når han stansede. Forholdene i Frankrigs ny Koloni vilde således blive endnu værre end i de gamle. Og Fru de Brazza sluttede sit Foredrag med at sige: „Vi skal lade Ouadai ligge. I et Land, hvor det er uoverkommeligt at anlægge Jernbaner og oprette Postforbindelse, er al Kontrol udelukket. Og det bliver ikke Civilisation, men Barbari og Mord, vi indfører i vor Koloni." Fjorten Dage efter anbefalede en „Forhenværende Diplomat" i Figaro Erobringen af Ouadai i følgende Vendinger:

„Frankrigs Erhvervelse af Ouadai bør betragtes med Sympati ikke alene af de Nationer, der ejer Kolonier i Afrika, men af alle, der interesserer sig for Udbredelsen af Retfærdighedens Idé og Moralens Lære, som er de civiliserede Nationers Ære og Styrke." Blandt de andre koloniserende Nationer indtager Belgien en Særstilling i Congo staten. I 1885 blev den „Fri Congo stat" under Kong Leopolds Overherredømme anerkendt af Tyskland og Frankrig — men ikke af England. Fra det Øjeblik begyndte en systematisk Udplyndring af Landet, der bl.a. førte til, at Million efter Million flød ind i Kong Leopolds Kasse. Men efterhånden som Kassen blev fuldere, blev også Efterretningerne om Mishandlingerne mere og mere alarmerende. Og Rygterne begyndte at sive ud til Trods for den fortræffelige belgiske Retspleje, der beskytter Lystmorderen i Congo ved en Paragraf om, at ingen Belgier i sit Hjemland kan straffes for Handlinger, han har begået i Kolonierne. Omsider blev dog Opinionen for stærk, og Kong Leopold gav efter for den Pression, som særlig den engelske Kritik var Udtryk for, og overdrog Congo staten, der hidtil havde været hans private Domæne, til den belgiske Stat. Men nogen Forandring har det ikke medført; England nægter stadig sin Anerkendelse og har i de senere År udgivet bindstærke Beskrivelser af Forholdene, der i Råhed overgår alt.

Et Par Uddrag af den berømte Englænder [Morels](#) Bøger er tilstrækkelige:

Negrene i Congo staten tages til Rekrutter for et Tidsrum af 12 År. Ingen spørger dem, om de vil eller ej. De tages som Slaver bort fra deres Hus og Hjem og ser det i Reglen ikke mere. De får nu Våben og sættes ud på at inddrive Gummi for enhver Pris og på enhver Måde. Inden ret længe har den Bøddeltjeneste, de sættes til i Forbindelse med deres Overordnedes Eksempel forvandlet dem til vilde

Dyr. Så snart Gummien ikke flyder rask nok, rykker Soldaterne ud. Som Bevis på, at de har gjort deres Sager godt, bringer de Ofrenes højre Hånd med tilbage. Kommissiønnen tæller så de afhuggede Hænder for at kontrollere, at der ingen Kugler er gået til Spilde. Er der derfor skudt forbi, må Hånden tages af en Levende. En indfødt Korporeal pralede af, at han fra den sidste Fægtning havde bragt den hvide Mand 160 Hænder. En Rekrut håbede, han vilde få sin Tjenestetid forkortet, fordi han havde været så flink til at sende Hænder. Fire engelske Missionærer fandt en Moder liggende på Jorden med sine to Børn i Armene. Hun selv og det ældste Barn var skudt og deres højre Hænder hugget af. Det yngste Barn levede, men manglede den højre Hånd. Morels Bøger er fulde af Fotografier af lemlæstede Kvinder og Børn i alle Aldre.

Efter disse Beskrivelser kan man trygt gå ud fra at, så længe England nægter at anerkende Congo staten, arbejdes der efter samme System som tidligere. Det er Belgiernes Form for at udbrede „Retfærdighedens Idé og Moralens Lære.“ Men sige det, tør de dog ikke.

For Tysklands Vedkommende, der først i 1884 begyndte at kolonisere i Afrika, må det være nok at erindre om Fyrst Arenbergs Tilfælde. Han blev kaldt hjem anklaget for Neger mishandlinger. Da han blev dømt til Døden, har hans Bedrifter næppe indskrænket sig til Målskydning efter levende Mål eller Lystmord. Hans Adspredelse i det sumpede, usunde tyske Congo, hvor ingen Europæer kan holde ud at være i mere end tre År, har været Lysttortur. Først blev han benådet, og da han havde siddet nogle År i Fængsel, anerkendte Kejser Wilhelm yderligere den Måde, hvorpå Fyrst Arenberg havde udbredt „Retfærdighedens Idé og Moralens Lære“ i det tyske Riges Kolonier, ved at lade ham sætte på fri Fod mod, at han forlod Landet.

Al Kolonisation er til en Begyndelse en Erobringskrig, et Brud på al Lov og Ret, al menneskelig Moral. Motivet den laveste af alle menneskelige Egenskaber: Rovdriften.

Men på et Punkt adskiller Kolonisation sig fra en Krig mellem to civiliserede Stater. Når Fjenden er besejret og Landet erobret, er det først den egentlige Krig begynder i Kolonierne, hvor det ene Parti er Herrer og det andet Slaver, hvor det ene Parti er bevæbnet og det andet er forsvarsløst, hvor det ene Partis Griskhed i Forbindelse med Tropekulleren fører til Misbrug, Mord og Lemlæstelse af det andet, hvor de Indfødte i næsten alle Kolonier undtagen Englændernes er fuldkommen prisgivet, fuldkommen retsløse. Det er rart at tro på Menneskeslægtens Forbedring, men det er ikke nemt. Er Middelalderens Heksebål og Inkvisition egentlig værre end Jødeforfølgelserne i Rusland, Myrderierne i Armenien⁸ og Europæernes Mishandling af Negre og Indianere i Kolonierne? Er det andet end Voldshandlinger overfor sagesløse Mennesker? Og hvad hjælper det Negrene i Congo staten, at England protesterer? Den ene Ravn hugger ikke Øjet ud på den anden, og det er ikke for at værne om Ret og Retfærdighed, at Stormagterne anskaffer Kanoner og Dreadnought'er⁹. Man mindes Samtalen mellem Frederik den Store og Skoleinspektøren Sulzer, der på Kongens Forespørgsel svarede: „Det går godt med Undervisningen nu, da vi har indset, at Menneskenes medfødte Tilbøjelighed går i Retning af det gode og ikke, som vi før antog, i Retning af det onde." „I Retning af det gode!" sagde Kongen og rystede på sit gamle Hoved. „Ak, min kære Sulzer, jeg ser nok, De kender ikke den forbandede Race."

Ellen Hørup Nielsen

Tilskueren. September 1913. (Andet halvbind s. 276-280.

8 Myrderierne i Armenien, kaldet, the Hamidian massacres 1895-1896

The Burning Tigris: The Armenian Genocide and America's Response is a book written by Peter Balakian, - New York: HarperCollins, 2003 specielt s. [53]-56.

[Turkey and the Armenian atrocities.](#) / : Edwin Munsel Bliss.

- Philadelphia : Hubbard publishing co., 1896.

9 Slagskibe. Begrebet kendes fra 1906.

Efterord ved Holger Terp.

2 udgave publiceret af Det danske Fredsakademi november 2019 som en del af Fredsakademiets dokumentation af den danske fredshistorie.

Lettere moderniseret retsskrivning. Indrygninger i afsnit er ændret til linjeskift. Fodnoter og illustrationer ved Holger Terp.

Kultur og Koloni er, så vidt vides, journalisten Ellen Hørups (1981-1953) første udenrigspolitiske artikel. Der har tidligere været skrevet væsentlige værker om den spanske kolonisering af Peru: Felipe Guaman Poma de Ayala: *El primer nueva corónica y buen gobierno* kaldet Inka-krøniken 1600-1615 og *A Brief Account of the Destruction of the Indies* by Bartolomé de las Casas fra 1542. Men Ellen Hørups afsnit om imperialisternes forbrydelser i Peru er formodentlig den første danske beskrivelse i nyere tid af disse forhold i det Sydamerikanske land

Der har altid været slaver og arbejdsforhold under slavelignende forhold. Industrialiseringen i Europas forudsætning var indførslen af billige råvarer fra Latinamerika og fra kolonier i Afrika og Asien, specielt rågummi eller naturgummi, mineraler og billig arbejdskraft. Og også for Congos vedkommende: elfenben.

Kolonialisme, imperialisme, kapitalisme, militarisme, nationalisme, religion, slaveri og naturforbrug er alle umoralske, katastrofale, perverse, sadistiske forbundne kar, der er politisk og økonomisk indbyrdes afhængige af hinanden. Et par eksempler: Kolonialisme, er en liberal politik og doktrin som har til formål at skaffe sig, beholde og udnytte kolonier. Imperialisme er et lands styre over et andet. Imperialisme er den fra 1878 i England fremkomne politik, som gik ud paa at skabe et britisk verdensrige med sammenslutning af moderlandet og dets kolonier; nu også om en stormagts stræben efter verdensmagt gennem udstrakt koloniherrredømme. Kapitalismen er en politisk skabt samfundsordning, i hvilken kapital og produktionsmidler er i privat besiddelse

De riges vold har en meget lang historie. I nyere tid starter kolonialiseringen med Spanien, Portugal og det osmanniske imperium. Disse stater nedtur banede vejen for Storbritannien - hvor private handelskompagnier som East India Company koloniserede Indien, Frankrig og USA. Skillelinjen i menneskehedens historie går dog ikke ned igennem landegrænser, men mellem rige og fattige. Mellem grådige, begærlige og sultne fattige. Sådan har det altid været og sådan vil det forblive med at være, indtil vi når det punkt, hvor naturen, klimaet og de udnyttede siger stop over for udnyttelsen. Nu går den ikke længere Granberg.

Forudsætningen for ophobningen af magt og rigdomme i det liberale vesten er altså ganske gemene forbrydelser. Forbrydelser betaler sig kun, når og hvor de ti bud ikke gælder. Magthaverne og kapitalisterne i den industrialiserede verden foragter som det fremgår her livet, civilisationen og humanisme.

Der er ingen pålidelige folketællinger fra Congo i denne periode. Neal Ascherson vurderer i *The King Incorporated: Leopold the Second and the Congo*, at kong Leopold II enorme rigdomme skyldes at han havde gjort anslået 20 millioner mennesker til slaver, tortureret, terroriseret og dræbt dem. Dette enorme tal kan sammenlignes med

det samlede antal militære og civile tab i første verdenskrig som var omkring 40 millioner: skøn varierer fra 18 til 22 millioner dødsfald og ca. 20 til 22 millioner såret militært personel, hvilket rangerer første verdenskrig blandt de dødeligste konflikter i menneskets historie. Kun overgået af anden verdenskrig.

Krig og kolonialisme er humanismens negation: ophævelse eller modsætning. Som en hovedregel gælder det, at det er magthaverne som bestemmer den historiske forsknings indhold, samt, hvordan den formidles. Fremkommer der alternative historier frem er de ofte skrevet af idealistiske personer, der ikke er faguddannede historikere. Neal Ascherson er uddannet journalist. Edmund D. Morel var uddannet journalist og beskæftigede sig i sin undersøgende journalistik og politiske kampagner succesfuldt med menneskerettigheder længe før Amnesty International og senere menneskerettighedsorganisationer blev grundlagt. De første menneskerettighedsorganisationer etableres allerede i oplysningstiden af engelske og amerikanske [kvækere](#). De tidlige menneskerettighedsorganisationer måtte godt kritisere den arabiske slavehandel og svage kolonimagter som Spanien og Portugals slaveri, men ikke deres egne staters overtrædelse af menneskerettighederne.

De tyske kolonier i Afrika bestod af: Cameroun, Tysk Sydvestafrika: Namibia, Tysk Østafrika Tanganyika eller Tanzania, Rwanda og Burundi samt Togo. Tyskland mistede alle sine kolonier til de allierede efter første verdenskrig. Ifølge Versaillestraktens bestemmelser blev alle tidligere tyske kolonier, mandatområder under Folkeforbundet i 1920.

Litteratur

[Atrocities in the Congo Free State](#)

[The Belgian Congo and the Berlin act.](#) / : Arthur Berriedale Keith. Oxford : Clarendon Press, 1919.

In comparison with the space allotted to trade, that ascribed to the question of the treatment of the natives makes little show. The terms of Article VI of Chapter I, however, were wide and generous: the Powers bound themselves to watch over the preservation of the native tribes, and to care for the improvement of the conditions of their moral and material well-being, and to help in suppressing slavery, and especially the slave trade. s. 60

The British case in French Congo; the story of a great injustice, its causes and its lessons. / : Edmund D. Morel. - London : W. Heinemann, 1903.

https://archive.org/details/britishcaseinfre00more_0/page/n9

Civilisation in Congoland. / : Henry Richard Fox Bourne. P.S. King & son, 1903.

<https://archive.org/details/civilisationinco00bouriala/page/xii>

Congo slave state. A protest against the new African slavery; and an appeal to the public of Great Britain, of the United States, and of the continent of Europe. / : Edmund D. Morel. - Liverpool : J. Richardson & Sons, Printers, 1903.

<https://archive.org/details/congoslavestatep00more/page/112>

The German Administration in East Africa : A select annotated bibliography of the German colonial administration in Tahganyika, Rwanda and Burundi, from 1884 to 1918. / : John William East. Being a thesis submitted for the Fellowship of the Library Association, London, 1987.

Kongo Æventyret. / : Lasse Friis Hansen, Thorbjørn Raja Chakravarty & Joachim Kühlmann Selliken. Roskilde Universitet, 2013.

Et Folks Liv og Kamp gennem to Aartusinder. / : Aage Meyer Benedictsen.. De danske Armeniens-venner ; Gad, 1925.

King Leopold's rule in Africa. / : Edmund D. Morel. - London : W. Heinemann, 1904
<https://archive.org/details/kingleopoldsrul01moregoog/page/n12>

Kong Leopolds arv : en fortælling om grådighed, terror og heroisme i kolonitidens Afrika. / : Adam Hochschild . Lindhardt og Ringhof , 2002
Hovedværket om den belgiske Kong Leopold IIs (1835-1909) rædselsregime i hans "personlige" koloni, Fristaten Congo i slutningen af 1800-tallet og begyndelsen af 1900-tallet, og om den kampagne, anført af den engelske bladmand Edmund Dene Morel (1873-1924), der afdækkede styrets bestialske karakter.

Prügelstrafe und Züchtigungsrecht in den deutschen Schutzgebieten Schwarzafrikas. / : Martin Schröder. LIT Verlag Münster, 1997.

Rejsen til mørkets hjerte : Forskere arbejder på at udbrede kendskabet til den store rolle, som skandinaviske sømænd og soldater spillede i forbindelse med koloniseringen af Congo. / : Jens Ejsing. Berlingske Tidende, 3. december 2002.

Skandal in Togo: Ein Kapitel deutscher Kolonialherrschaft. / : Rebekka Habermas. S. Fischer Verlag, 2016

Skandinaver i Congo : svenske, norske og danske mænds og kvinders virksomhed i den uafhængige Congostat. / : Oberstløjtnant H. Jenssen-Tusch. Gyldendal, 1902-05.

Slavery in Peru: Message from the President of the United States, Transmitting Report of the Secretary of State, with Accompanying Papers, Concerning the Alleged Existence of Slavery in Peru ... United States. Department of State. U.S. Government Printing Office, 1913.

Se også:

<https://archive.org/details/redrubberstoryof00more/page/n8>

<https://archive.org/details/blackmansburden00moreuoft/page/n8>

A World History of Nineteenth-Century Archaeology Nationalism, Colonialism, and the Past. / : Margarita Díaz-Andreu. Oxford University Press, 2007.

**Af Ellen Hørup
er udkommet:**

Gandhis Indien, 1931
Ethiopia, member of the League of Nations?, 1936
<http://www.fredsakademiet.dk/library/ethiopia.pdf>
Magtens Vej : Kroniker og Artikler, 1936
Disarmament or rearmament, 1937
<http://www.fredsakademiet.dk/library/disarm.htm>
Politik og Krig, 1937
Spain, the battlefield of capitalism, 1937
<http://www.fredsakademiet.dk/library/ehspain.htm>
Hvorfor faar vi Krig?, 1938,
Hvordan Freden reddes, 1939
Der er kun en Krig, 1946
Kapitalisme, Kommunisme og Krig, 1949
Undertrykkere og undertrykte, 1971

Tidsskrifter:

Indiens Venner 1930-1938
Journal des archives, 1938-1939
Mennesket og Magten 1938-1940
<http://www.fredsakademiet.dk/tid/1900/1938/mennesket.pdf>
<http://www.fredsakademiet.dk/tid/1900/1938/mennesket2.pdf>
Forældrebladet 1943-1950

Tværtimod 1951.

Om Ellen Hørup

Ellen Hørup : Kvinden, verdensborgeren og rebellen. / : Lone Rünitz. Syddansk Universitetsforlag, 2019.